

HARNACK A PELIKAN

(porovnanie)

Pavel Hanes

HARNACK AND PELIKAN (comparison) Jaroslav Pelikan's work *The Christian Tradition* has been acclaimed as „an indispensable point of departure for the continuing task of historical reconstruction“. Pelikan is here compared to the great Adolf von Harnack, the author of the monumental *History of Dogma*. The article compares the work of Harnack and Pelikan in four areas: (1) the definition of the term „dogma“, (2) the historical contingency of dogma (3) the Hellenisation of the Gospel and (4) the end of the history of dogma. Pelikan's understanding of dogma is found to be less critical and more flexible than von Harnack's. At the same time, it is more complex and, generally, more in line with the Reformation understanding of dogma.

1. ADOLF HARNACK A JAROSLAV PELIKAN

Meno Adolfa Harnacka (1851–1930) je synonymom klasickej liberálnej teológie z prelomu 19. a 20. storočia. Jeho sedemzväzkové dielo *Dejiny dogiem* nielen skúma historické okolnosti formovania cirkevných dogiem, ale významným spôsobom definuje teologické pojmy a obdobia cirkevných dejín.

Jaroslav Pelikan (*1923) pôvodne luteránsky, dnes pravoslávny teológ so slovenskými koreňmi, publikoval päťzväzkové dielo *The Christian Tradition*, za ktorým je viac ako päťdesiat rokov štúdia. Toto dielo podľa jeho vlastných slov malo napodobniť Harnacka, ale zároveň sa významne od neho odchýlilo.

Harnackove *Dejiny dogiem* (Lehrbuch der Dogmengeschichte) boli prvýkrát publikované v rokoch 1886–89. Posledné vydanie z rokov 1909–1910 malo 2369 strán.¹

Pelikanovo dielo *The Christian Tradition* vychádzalo od roku 1971 (*The Emergence of the Catholic Tradition (100–600)*) až do r. 1989, keď vyšiel piaty zväzok pod názvom *Christian Doctrine and Modern Culture (since 1700)*, a má 2016 strán.²

¹ V tejto práci užívame anglické vydanie Harnack, A: *History of Dogma I–VII*, Williams & Norgate, 1894–1910 ďalej citované ako HARNACK 1894, a české vydanie Harnack, A. *Dejiny dogmatu*, Praha : Knihovna Samostatnosti, 1903 – ďalej citované ako HARNACK 1903.

Jaroslav Pelikan o Harnackových *Dejinách dogiem* napísal: „Nahradečné, ale nikdy neprekonané (*superseded but never surpassed*), Harnackovo dielo ostáva po viac ako osemdesiatich rokoch jednou z tých interpretácií raného kresťanského učenia, s ktorým musí každý učenec na tomto poli počítať.“³

David W. Lotz, profesor cirkevných dejín na *Union Theological Seminary* v New Yorku charakterizoval Pelikana takto: „Pelikan sa stane pre budúcich historikov kresťanského učenia tým, čím bolo Harnackovo dielo pre neho (Pelikana): neodmysliteľným východiskovým bodom pre pokračujúcu úlohu historickej rekonštrukcie.“⁴

2. POJEM „DOGMA“

2.1 Dogma u Adolfa Harnacka

Harnack začína svoje dielo touto definíciou dogmy: „(Dogma je) ...článok viery, ktorý je logicky formulovaný a vedecky vyjadrený, ...povýšený na *articulus constitutivus ecclesiae*“.⁵ Harnack považuje dejiny dogmy za dejiny kolosálneho omylu a dogmatické kresťanstvo je pre neho len istým stupňom jeho historického vývoja. Svoje slávne tvrdenie „*Vybudovanie dogmatického kresťanstva je dielom gréckeho ducha na pôde evanjelia*“⁶ porovnáva s výrokom Marcella z Ancyry: *To dogmatos onoma tēs anthropinēs exetai boulēs te kai gnómēs*.⁷ Slovo *dogma* má síce rôzne použitie, ale táto neistota podľa Harnacka po bližšom preskúmaní mizne: „Pri základe dogmy je vždy *autorita*, ktorá dogme dodáva pre tých, ktorí túto autoritu uznávajú, význam fundamentálnej pravdy. Zároveň je do dogmy zavedený *sociálny* element, ktorý je v dogme v tom zmysle, že dogma vytvára komunitu.“⁸

Harnack rozlišuje dva druhy teológie: *charizmatickú* a *vedeckú* teológiu. Charizmatická teológia podľa neho vychádza z teológovho vnútra. Charizmatický teológ hovorí zo stanoviska veriaceho človeka, je presvedčený

² Pelikan, J. *The Christian Tradition I–5*, Chicago : University of Chicago, 1971–1989. Ďalej citované ako PELIKAN.

³ Pelikan, zv. I., s. 359.

⁴ Lotz, D. W. *The Achievement of Jaroslav Pelikan*. In: *First Things*, May 1992, No 23, s. 64. Ďalej citované ako LOTZ.

⁵ Harnack 1894, zv. I., s. 1.

⁶ Harnack 1894, zv. I., s. 17.

⁷ Zmysel dogmy závisí na ľudskej rozvahe a rozume. Tento výrok si Harnack zvolil za motto celého svojho diela. Harnack 1894, zv. I. s. 24. Harnack 1903, s. 3.

⁸ Harnack 1894, zv. I. s. 14.

o svojej pravde podľa jej vnútornej sily a uvedomuje si, že môže hovoriť ako teológ, pretože mu pomáha Duch. Zakladateľom tohto druhu teológie je apoštol Pavel. Takýto druh teológie nevedie k vzniku dogmy.

Druhý typ teológie prichádza zvonku: „...kladie relevantné náboženstvo do okruhu iných predmetov poznania a opisuje jeho realitu ako pravdu podľa všeobecne platných historických, psychologických a teoretických princípov poznania“. Otcami tejto teológie sú apologisti 2. st. a len takáto teológia tvorí *spoločenstvo* – je cirkevná a zároveň vedecká.

Samotné evanjelium nie je dogmou – evanjelium poskytuje možnosť poznania len potiaľ, pokiaľ ide o stav *cit* a smerovanie *činnosti* – je to *určitá forma života*. Medzi praktickou vierou evanjelia a dnešným historicko-kritickým vyjadrením kresťanstva je tu tretí prvok – dogma. Táto má svoj pôvod v duchovnom charaktere kresťanského náboženstva, ktoré bude vždy cítiť, že potrebuje vedeckú apologetiku.⁹ K fixovaniu dogmy vedie snaha ubrániť duchovnú podstatu kresťanstva. V dogmách vystupuje *úplne nový prvok* – posolstvo náboženstva je tu oblečené do *poznania* sveta a podstaty sveta, ktoré bolo už prv získané bez akejkoľvek zmienky o tomto náboženstve. Samotné toto náboženstvo ostalo učením, ktoré nachádza svoju istotu v evanjeliu, ale jeho obsah je z neho odvodený len čiastočne.¹⁰ Charakteristickou vlastnosťou tohto vývoja je: *nie bláznovstvo, ale múdrosť* – táto múdrosť chce byť považovaná za obsah zjavenia. (Je to práca gréckeho ducha na pôde evanjelia.)

Problém, ktorý tu vzniká, nepripúšťa dokonalé vyriešenie, lebo všetky poznatky sú podmienené. Teologická práca na dogme bola závislá na nespočítateľnom množstve faktorov, predovšetkým však na *duchu času*, lebo jej prirodzenou vlastnosťou je to, že chce byť zrozumiteľnou. Výsledkom je, že dogma nesie znaky všetkých činiteľov, na ktorých bola teológia závislá. Ale vo chvíli, keď sa výrobok teológie stáva dogmou, cesta k nemu musí byť zastretá, lebo podľa predstavy cirkvi *dogma musí byť samotná zjavená viera*. Dogma sa už nepovažuje za *vykladača* teológie, ale za *základ* teológie, a preto výrobok teológie po zmene na dogmu ohraničuje a kritizuje prácu teológie do minulosti aj do budúcnosti.¹¹

Dogmy, ktoré vyjadrujú *poznanie Boha a sveta*, sú ovládané základnou myšlienkou, že oproti svetu stvorenému a podmienenému a pomínutelnému stojí niečo síce samo osebe, nepremenné a večné, čo je príčinou sveta

⁹ Harnack 1894, zv. I., s. 18.

¹⁰ Harnack 1894, zv. I., s. 17.

¹¹ Harnack 1894, zv. I., s. 9.

a nemá žiadne z vlastností sveta, preto je povznesené nad každé meno a nemá v sebe rozdiely. Dogmy o Bohu nie sú vyjadrené na základe vykúpenej cirkvi, ale na základe pozorovania sveta a mravného charakteru človeka, ktorý však je sám len javom v kozme. Kozmos je všade preniknutý rozumom a poriadkom (opak gnosticizmu), má ráz Logosa a hmota nie je nič zlého ale je Bohom stvorená.¹²

Keď bola dogma prvýkrát vyhlásená za *articulus constitutivus ecclesiae* a všeobecne podopretá a zabezpečená cirkvou, stala sa predelom medzi obdobím, keď článok viery bol logicky formulovaný, a obdobím predchádzajúcej jednoduchšej viery bez definície.¹³ Paradoxne, definícia nemennosti dogmy neostala bez následkov pre tých, ktorí o túto nemennosť bojovali. Otcovia dogmy boli takmer bez výnimky postihnutí súdom dogmy – buď ju prekročili, alebo za ňou zaostávali.

2.2 Dogma u Jaroslava Pelikana

Pelikan sa na rozdiel od Harnacka nezaoberala úzko definovanými dogmami, ale zaujíma ho širší okruh kresťanského *učenia* (doctrine). Základným pojmom a prístupom venuje niekoľko strán v prvom zväzku svojho diela, ale potom jeho stanovisko ustupuje do úzadia a len z času na čas sa objaví jeho hodnotiace výroky. (Harnack naopak, neustále každú vec hodnotí zo svojho filozoficko-teologického stanoviska.)

Prvá odlišnosť Pelikanovho chápania dogmy je v tom, že podľa neho je u Harnacka pojem *dogma* veľmi reštriktívny. Pre Harnacka jestvujú vlastne len dve dogmy: dogma Trojice a dogma o osobe Kristovej, tak ako boli definované na ekumenických konciloch. Podľa Harnacka nikto iný a menší ako celá cirkev nie je kvalifikovaný definovať dogmu a vyhlásiť ju. Touto prísnu definíciou Harnack rozlišuje medzi *dogmou* a *doktrínou*. Pelikanova odpoveď znie: „Aby sme našli náhradu Harnackovej definície dejín učenia ako dejín dogmy, je nutné definovať doktrínu (učenie) takým spôsobom, ktoré je súčasne obsažnejšie (*more comprehensive*) a obmedzenejšie (*more restrictive*): obsažnejšie v tom, že polemické a právne vyjadrenia učenia vo forme dogmatických dekrétov a definícií nie sú izolované od iných vyjadrení učenia ako je kázanie, vyučovanie, exegéza, liturgia a spiritualita; obmedzenejšie v tom, že rozsah a obsah učenia nie je definovaný na prvom mieste hádkami medzi teológmi, ale vývojom samotného učenia. Teda kresťanské učenie môže byť definované ako to, čo cirkev *verí*,

¹² Harnack 1903, s. 86.

¹³ Harnack 1894, zv. I., s. 1.

učí a vyznáva na základe Božieho Slova.¹⁴ Základnou definíciou učenia (*doctrine*) pre celé Pelikanovo dielo *The Christian Tradition* je formula z Rim 10,8–10, ktorá je použitá aj v *Augsburskom vyznaní*, kde je učenie definované (opísané) ako to, čo cirkev Ježiša Krista *verí, učí a vyznáva* na základe Božieho Slova.¹⁵ Pritom *viera* je vyjadrená formou učenia prítomného v zbožnosti, spiritualite a bohoslužbách, *učenie* je obsah Božieho slova extrahovaný exegézou a odovzdávaný ľuďom v zvestovaní, vyučovaní a teológii a *vyznávanie* je svedectvo cirkvi proti falošným učeniám zvnútra a proti útokom zvonku artikulované v polemike, apologetike vo vyznaní a dogme.¹⁶ Takto sa do sféry *učenia* dostávajú aj tie časti kresťanskej viery, ktoré nie sú oficiálne cirkvou definované, ale sú všeobecne vyjadrované v liturgii, kázaní, modlitbe a spiritualite. Pelikan vo svojom diele ukázal, že Harnack sa mýlil, keď tvrdil, že „dejiny dogiem sa v prvých troch storočiach neodrazili v liturgii“¹⁷ a celú kapitolu venoval práve tejto téme.¹⁸

Dogma je pre Pelikana to, čo označuje pojmom *vyznávanie*, ktoré je *časťou* ale *nie synonymom* učenia. Kým Harnack v zásade stotožnil kresťanské učenie s dogmou a túto dogmu zase stotožnil s trinitárnymi a kristologickými dogmami, ktoré boli vyhlásené na konciloch, kodifikované vo vyznaniach a zakódované v zákonoch, Pelikan sa nesústredil len na to, čo sa *vyznáva*, a prekonal tak Harnackov mimoriadne úzky a v zásade právnický koncept kresťanského učenia.

Pelikanova definícia učenia a jeho formy vývoja je mimoriadne flexibilná. Pelikan vzťahuje kresťanské učenie predovšetkým na Božie slovo, čím nadväzuje na odkaz reformácie: Kresťanské učenie je obsah toho spasiteľného poznania, ktoré je odvodené z Božieho slova.¹⁹ Kresťanské učenie je záležitosťou (celej) cirkvi. História učenia sa nesmie stotožniť s históriou teológie ani kresťanského myslenia. V nich ide o súkromné názory teológov a filozofov, hoci je ťažké viesť demarkačnú čiaru medzi učením cirkvi a teóriami jej učiteľov.²⁰

¹⁴ Weborg C. J. Jaroslav Pelikan on the Emergence of Christian Doctrine: Perichoresis and Perimeter. In: *The Covenant Quarterly*, Vol. 31, November 1973, s. 5. Ďalej citované ako WEBORG.

¹⁵ Pelikan, zv. I, s. 1.

¹⁶ Pelikan, zv. I, s. 4.

¹⁷ Harnack 1894, zv. I, s. 335.

¹⁸ „Melódia teológie“ Pelikan, zv. II, s. 133–145.

¹⁹ Pelikan, zv. I, s. 2.

²⁰ Pelikan, zv. I, s. 3.

Učenie takto definované má v histórii formu tradície, ide o proces aj obsah zároveň. Jestvuje také chápanie pojmu tradícia, ktoré predpokladá, že sa postupom času nemení a ostáva rovnaká ako vo chvíli, keď bola ustanovená.²¹ Takáto *tradícia bez histórie* homogenizovala všetky štádiá vývoja do jednej staticky definovanej pravdy. *História bez tradície* zas vyprodukovala historicizmus, ktorý relativizoval vývoj kresťanského učenia takým spôsobom, že rozdiely medzi autentickým rastom a rakovinou sa stali nejasnými.²² Pelikan sa koncentruje na kontinuitu a chce byť citlivý k procesom, ktorými sa učenie pohybovalo od *verenia* k *učeniu* a k *vyznávaniu* alebo späť.

3. HISTORICKÁ PODMIENENOSŤ DOGIEM

Pri otázke historicity dogmy, jej historickej podmienenosti, sa dotýkame niekoľkých problémov naraz: (1) Smeruje cirkevná dogma k objektívnej večnej pravde, alebo je len historicky podmienenou reflexiou cirkvi? (Barth) (2) Ak konkrétne vyjadrenie (verbalizácia) dogmy smeruje k večnej pravde a definuje ju, nakoľko je táto verbalizácia historicky podmienená? (3) Existuje norma, podľa ktorej je možné predchádzajúce dve otázky rozhodnúť?

Na tieto otázky sa odpovede líšia podľa cirkevnej/teologickej príslušnosti a podľa obdobia, v ktorom odpoveď je dávaná.

3.1 Historická podmienenosť dogiem podľa Harnacka

Harnackov názor na historicitu dogmy výstižne vyjadruje jeho výrok: „Tak ako politické moci Rímskej ríše boli zakonzervované v katolíckej cirkvi, tak duchovné sily antiky boli zakonzervované v jej viere.“²³ Harnack „myknutím pleca zhadzuje kontinuitu kresťanského učenia v poznámke na začiatku svojich *Dejín dogiem* s pohrdavým označením kontinuity ako *Tenacität des alten Dogmas*.“²⁴ Ako sme uviedli vyššie, podľa neho je dogma evanjeliu celkom cudzia a je produktom teológie. Preto koniec dogmy je podľa Harnacka návratom k podstate evanjelia.

Hoci „grécky duch bol ukrytý už v najranejšej forme pohanokresťanstva a evanjelium bolo presadené do gréckych foriem myslenia už v liste

²¹ Pelikan, zv. I, s. 7.

²² Pelikan, zv. I, s. 9.

²³ Harnack 1894, zv. III, s. 122.

²⁴ *Church History XXXI*, 1966: J. Pelikan: *An Essay on the Development of Christian Doctrine*, Presidential Address at the American Society of Church History, San Francisco Dec 29, 1965, s. 9. Ďalej citované ako CHURCH HISTORY. Harnack 1894, zv. I, s. 11.

Rímskym²⁵,²⁵ prvý významný krok v tomto procese pridávania a transformácie evanjelia na dogmy urobili apologisti 2. storočia, ktorí transformovali náboženstvo podľa vzoru helenizovaných Židov na filozofiu (Filón).²⁶ Táto premena bola vyjadrením všeobecnej túžby po racionalite, ktorá bola duchovným prúdom tých časov.²⁷ Predchádzajúca podobná snaha gnostikov bola cirkvou odmietnutá kvôli ich radikálnemu „prečisteniu“ kresťanskej tradície, hoci mala podobný racionalizujúci charakter. Apologisti uspeli preto, lebo zároveň sa uspokojili s autoritou zjavenia. Tento vstup zjavenia do filozoficky spracovaného kresťanstva bol umožnený stoickou filozofiou antagonizmu medzi zmyslovosťou a rozumom. Bezvýhodiskovosť boja proti sile zmyslov (zmyselnosti) otvorila bránu nadprirodzenému zjaveniu.²⁸ Výsledkom bolo filozoficky spracované kresťanstvo so zjavením zachyteným v Starej Zmluve a spisoch apoštolov.

V protignostickom zápase teológovia prvej cirkvi (Harnack uvádza na prvom mieste Irenaea a Tertulliana) spracúvali obsah Starej a Novej Zmluvy podľa vodčích princípov filozofickej teológie apologistov.²⁹ V tejto cirkevno-teologickej interpretácii *Pravidla viery* (*kanón tés pisteós*) ostalo nezmenené tradičné presvedčenie o nádeji veriacich na vykúpenie ale boli k nemu pridané špekulácie gnostikov.³⁰ Takto sa teológia Písma nestala primárnym prostriedkom zachovania myšlienok raného kresťanstva, lebo ich obsah bol vysvetľovaný prostredníctvom *Pravidla* a tak zatemnený.³¹ Pritom ani v Irenaeovi ani v Tertullianovi nenachádzame diskusiu o vzťahu Písma k Pravidlu viery.³² Podľa Irenaea, Tertulliana aj Hippolyta boli teologické výklady filozofickej teológie súčasťou viery a nevedomovali si, do akej miery boli ovplyvnení gnostickou špekuláciou. Uspokojili sa s podriadenosťou autorite, kresťanskou nádejou a pravidlami svätého života.³³ Od čias cisára Commoda (180–192) je možné pozorovať rastúcu nezávislosť a aspiráciu na vedecké poznanie a vedecké spracovanie kresťanskej tradície. Toto bol prejav pokračovania gnostických škôl v zmenených

²⁵ Harnack 1894, zv. I, s. 217.

²⁶ Harnack 1894, zv. II., s. 175.

²⁷ Harnack 1894, zv. II., s. 171.

²⁸ Harnack 1894, zv. II., s. 174.

²⁹ Harnack 1894, zv. II., s. 231.

³⁰ Harnack 1894, zv. II., s. 231p.

³¹ Harnack 1894, zv. II., s. 250.

³² Harnack 1894, zv. II., s. 253.

³³ Harnack 1894, zv. II., s. 320.

podmienkach a je najpôsobivejším dôkazom toho, že je možné potlačiť herézu, ale nie impulz, z ktorého pochádza. Tento impulz viedol k vzniku katechetickéj školy v Alexandrii.³⁴ Clement Alexandrijský a Origenes sú prvými predstaviteľmi tohto vedeckého smerovania teológie. Clement bol prvý, kto podrobil cirkevnú tradíciu vedeckému a filozofickému postupu a postavil cirkevné kresťanstvo na stupeň, ktorý dosiahlo židovstvo u Filóna.³⁵ „Veda viery rozvinutá Origenom vybudovaná pomocou Filónových vedeckých nástrojov nesie neomylné znaky novoplatonizmu a gnosticizmu.“³⁶ Harnack ponecháva v tomto vývoji k vedeckej teológii veľmi malý priestor pre prvky pôvodného historického evanjelia. Sú to (1) autorita zjavenia a kresťanskej tradície, (2) kresťanská nádej a (3) dôraz na svätý život.

Ďalší vývoj smerom k definovaniu základných dogiem bol postavený na tejto vedeckej teológii, o ktorej Harnack dokazuje, že bola v podstate totožná s *prirodzenou teológiou* gréckej filozofie. Predpoklady učenia o Bohu vychádzali z teológie apologistov a sotva modifikovali všeobecné učenie o Bohu. Dôvodom bolo to, že táto teológia počítala so všeobecnou inteligenciou a opierala sa preto o prirodzené náboženstvo a teológiu, teda o výsledky gréckej filozofie.³⁷

Definovanie pevných dogiem Harnack prirovnáva k deťom, ktoré pozerajú vlastných rodičov. Teológia ich priviedla na svet, ale dogma znamenala koniec teológie: „Teológia bola pohltená dogmou a jej nezávislá práca skončila v období, keď bol odsúdený Origenes v šiestom storočí.“³⁸

3.2 Historická podmienenosť cirkevného učenia podľa Pelikana

Jaroslav Pelikan podobne ako Harnack nepovažuje cirkevné učenie ani dogmu za nemenné a bez vývoja, ich existenciu a vývoj však nepovažuje za negatívny jav prispôsobenia sa cirkvi svetu a celkom ich nepripisuje vplyvu gréckej filozofie. Sústreďuje sa viac na *kontinuitu* učenia ako na kontroverziu alebo teologickú špekuláciu.³⁹ „Teologické východisko tejto histórie, premisa, ktorá je zase založená na určitom chápaní dejín, je rôznosť teológií a jednota evanjelia – jednota aj rôznosť a jednota vo vnútri rôz-

³⁴ Harnack 1894, zv. II., s. 321, 323.

³⁵ Harnack 1894, zv. II., s. 325.

³⁶ Harnack 1894, zv. II., s. 335.

³⁷ Harnack 1894, zv. III., s. 241.

³⁸ Harnack 1894, zv. III., s. 147.

³⁹ Church History, s. 8.

nosti – je založená na prijatí pravej novoty a zmeny v kresťanských dejinách a na súhlase s pravým vývojom a rastom.⁴⁰

Na problém, či už samotný historiografický prístup k dejinám učenia neimplikuje nielen rast a expanziu učenia fixovanej viery, ale aj začiatok zmeny v učení, Pelikan odpovedá, že „kresťanská tradícia musí vyústiť do pluralistických reprezentácií, z ktorých každá má právo nárokovať si pre seba kresťanskú tradíciu ako v konečnom dôsledku platnú skrze dobrovoľnú identifikáciu tej denominácie jej členmi.“⁴¹ To znamená, že podľa Pelikana je možné pluralistické chápanie kresťanskej tradície a táto pluralita prístupov neznamená také protirečenie, ktoré by poprelo zásadnú jednotu v rámci plurality prístupov.

Pelikan nezačína svoje Dejiny absolútne chápaným Písmom, ktoré by mal byť normou hodnotenia vývoja učenia, a k tomu hovorí: „teologická historiografia dokázala, že *Scriptura numquam sola*... Výskum odhalil, že tradícia má chronologicky ak nie aj logicky primárne postavenie pred Písmom, a že čím hlbšie ideme do raného kresťanstva, tým väčší vplyv má v ňom tradícia. Prvá cirkev vykladala Písmo vo svetle toho, čo jej bolo odovzdané o Ježišovi Kristovi, prvá cirkev vysvetľovala to, čo jej bolo odovzdané vo svetle Písma... V prednikajskej cirkvi pojem *sola Scriptura* nejestvuje. Ale ani názor, že by tradícia mala byť nadradená Písmu. Jednoducho nejestvovala nutnosť si medzi nimi vybrať.“⁴² „Pelikan hovorí ako bolo ‚slovo Božie‘ chápané v tom-ktorom čase, ale na rozdiel od Harnacka sa nesnaží testovať *správnosť* týchto interpretácií (a výsledných doktrín) prostredníctvom nejakého *a priori* určenia, čo je autenticky biblické-evanjelické.“⁴³

Pelikanov primárny cieľ nie je natoľko opísať formálny *proces* tradovania ako skôr jeho *obsah*. Centrálnym záujmom sú teda samotné doktríny chápané podľa kresťanskej tradície a ich historický rozvoj. Dogmou je pritom len tá časť tradície, ktorá je *vynávaná*. Pelikan pozoruje vývoj a historicky preukázateľný pohyb so zmenami a kontinuitami od *viery* k *učeniu* a potom možno k *vynávaniu* a späť. Tento pohyb nie je jednoduchý ani nemá vždy ten istý smer. Vývoj učenia sa preto nemôže konštruovať nejakým *a priori* spôsobom, keďže nemá zákonitosti a preto sa nedá ani predpovedať.

⁴⁰ Pelikan, zv. I., s. 10.

⁴¹ Weborg, s. 4.

⁴² Weborg, s. 8.

⁴³ Lotz, s. 61.

„Cirkevný historik má rovnako ako všetci iní historici riziko povolania, že sa bude zaoberať viac *zmenou* ako *kontinuitou*. Keď sa začne zaoberať vývojom kresťanského učenia, obyčajne je to novosť učenia, ktorá sa stane predmetom a centrom jeho diskusie. Tento záujem o *zmenu* sa prejavuje prílišným sústredením na kontroverziu, teologickú špekuláciu a týmto sa vytvára dojem, akoby vývoj kresťanského učenia bol eratický a křčovitý oveľa viac ako to v skutočnosti bolo. V každých dejinách dogiem sa učením začína zaoberať v tom bode, kde sa stávalo predmetom kontroverzie. Po následnom víťazstve ortodoxie sa učením začína zaoberať až potom, keď si ho znovu vezme na nové premyslenie. Existujú samozrejme dramatické zlomy a radikálne diskontinuity v dejinách. Toto však neznamená, že na procese vývoja učenia sú zaujímavé výlučne ony.“⁴⁴

Pelikan teda odmieta prístup historicistický, ktorý vysvetľuje kresťanské učenie z historickej situácie a odmieta sústredenie na zmeny učenia v prospech kontinuity kresťanskej tradície. Toto ho však nevedie k nejakému dogmatickému a a-historickému prístupu ku tradícii. Hovorí: „Učenie sa rozvíja v bežnom živote cirkvi v priebehu jej oslavy Boha, boja, služby a kázania, vzdorovania svetu a kapitulácie. Základná dialektika rozvoja učenia je dialektikou *sentire* (cítiť) *cum ecclesia*, ale niekedy *praesentire* (tušiť) *cum ecclesia*, tak ako cirkev alternatívne pestuje alebo dusí (*mothers or smothers*) svojich teológov. Súčasne *existuje* história rozvoja učenia, ktorá sa dá študovať podľa jej vlastných pravidiel bez toho, aby sa neustále interpretovala ako explicitná funkcia organizačného, politického a liturgického života cirkvi. Rozvoj učenia má vlastnú integritu tak, ako napr. rozvoj organizácie alebo liturgie alebo exegézy. Bola to reakcia proti prehnane dialektickému zaobchádzaniu s materiálom histórie učenia, ktorá viedla niektorých špecialistov k tvrdeniu, že história kresťanského učenia nie je primeranou disciplínou historického štúdia, a že rozvoj učenia v čase a priestore sa môže študovať len tými, ktorí sa zaoberajú celou kultúrou storočia.“⁴⁵

Pelikan vidí vývoj učenia v ideí *perichoresis*, kde sa vzájomne ovplyvňujú konsenzus a jednota cirkvi. „Konsenzus sa dosahuje v spoločenstve, ktoré potom vyjadruje svoju jednotu v konfesii. Takáto *perichoresis* sa stáva priestorom, za ktorý nesmie ísť ani zbožnosť ani špekulácia bez toho, aby neporušila ortodoxiu.“⁴⁶ Vo svojom zdôvodňovaní formy a obsahu kresťanského učenia Pelikan

⁴⁴ Church History, s. 8.

⁴⁵ Church History, s. 6.

⁴⁶ Weborg, s. 9.

ťanského učenia je oveľa opatrnejší ako Harnack a kým Harnackove hodnotenia sú jasné, jednoznačné a hlasné, v diele *The Christian Tradition* sa Pelikanove hodnotenia učenia vyskytujú dosť zriedkavo a pripúšťajú diskusiu.

Pelikan síce pripúšťa, že „kresťanskí autori proti pohanstvu preberali argumenty... z gréckych filozofov“, dodáva však, že napr. „Justinova viera bola menej formovaná jeho filozofickými úvahami ako vierou cirkvi“,⁴⁷ Irenaeus nespracoval pohanské učenie o spasení, ale „vyjadroval myslenie Cirkvi“⁴⁸ a „slovo Logos nepoužíval v jeho filozofickom význame“⁴⁹ a Klement Alexandrijský je síce závislý na Platónovom *Timeovi* ale „zároveň bráni biblické učenie o Stvoriteľovi proti pohanskému zbožšteniu univerza“.⁵⁰ Origenovi (na rozdiel od Harnacka, ktorý mu venuje 50 strán) Pelikan venuje jednu stranu (zv. I, s. 48), čím nepriamo vyjadruje, že jeho špekulatívny systém nestojí v strede prúdu kresťanskej tradície. Podobne ako Harnack aj Pelikan hovorí, že záujem trinitárneho (aj kristologického) sporu bol soteriologický. No kým Harnack vidí v tomto soteriologickom záujme smerovanie k prirodzenej teológii gréckej filozofie, a dôkaz, že najsilnejším koreňom dogmy bola klasická forma gréckej zbožnosti,⁵¹ Pelikan konštatuje, že dogma 4. st. bola výsledkom toho, čo cirkev verila, učila a vyznávala. Táto dogma nebola dielom gréckeho ducha na pôde evanjelia, ale ňou sa kresťanstvo „oddelilo od pohanského supernaturalizmu a potvrdilo svoj charakter ako náboženstvo spásy“.⁵²

Pelikanova periodizácia dejín kresťanského učenia sú stupne vo vývoji tendencií kresťanského učenia. Pretože kresťanská doktrína bola definovaná ako to, čo sa „verí, učí a vyznáva“, nielen to, čo sa „vyznáva“, definície a vyhlásenia koncilov sa nemôžu automaticky stať bodmi historických obrátov. Pretože učenie nie je nutne chronologické vo vývoji, ide pravdepodobne o panorámu:

1. Vznik katolíckej tradície (100–600)
2. Duch východného kresťanstva (600–1700)
3. Rast stredovekej teológie (600–1300)
4. Reformácia cirkvi a dogmy (1300–1700)
5. Kresťanské učenie a moderná kultúra (po r. 1700)

⁴⁷ Pelikan, zv. I., s. 122.

⁴⁸ Pelikan, zv. I., s. 144.

⁴⁹ Pelikan, zv. I., s. 187.

⁵⁰ Pelikan, zv. I., s. 35.

⁵¹ Harnack 1894, zv. III. s. 179.

⁵² Pelikan, zv. I., s. 172.

Je možné, že Pelikánovou najväčšou službou teológii je to, že raz navydy urobil neudržateľnou predstavu o nemennej kresťanskej tradícii. Bez toho, aby sa poddal módnemu zhadzovaniu alebo hyperkritickému duchu, ukázal, že určenie v čase je základným prvkom pochopenia formulácie učenia. Doktríny sú časovo podmienené a rozvíjajú sa pod tlakom nových časov a situácií, hoci stále majú kontinuitu v rámci zmeny a nie opačne. Na druhej strane, hoci Pelikan jasne demonštroval fakt vývoja učenia, správne varoval pred anachronickým čítaním histórie a učenia, ktoré asimiluje staršie štádiá vývoja s neskoršími dogmatickými definíciami s predpokladom, že to, čo sa neskôr vyznávalo, muselo byť predtým verené ak aj nie učené.

4. HELENIZÁCIA EVANJELIA

Grécky intelektualizmus sa v helenizme prejavil v tom, že náboženstvo smeroval od uctievania bohov k poznávaniu *božských princípov*, ktoré sa dajú pochopiť použitím ľudského rozumu *bez nutnosti božského zjavenia* alebo osvietenia. Toto prostredie, v ktorom sa kresťanstvo nachádzalo, vyvíjalo veľký tlak predovšetkým na vzdelaných ľudí, ktorí prirodzene chceli dokázať, že ich viera nezaostáva za gréckou vedou a filozofiou a porovnávali kresťanské učenie s učením filozofov. Dôležitou súčasťou tohto procesu bol predovšetkým misijný motív získať vzdelané a vplyvné vrstvy pre kresťanstvo. V tomto procese sa „kresťanskí intelektuáli s nadšením dali do práce na vybudovaní kresťanskej teológie, tj. obrátenia svedectva evanjelií na helenistické vedecké pojednania o Bohu. No čoskoro sa ukázala nekompatibilitosť týchto prístupov... Diskusie boli stále viac vedené v pojmoch, ktoré boli evanjelistom neznáme, ale ktoré boli bežnou menou filozofických škôl v Aténach a v Alexandrii.“⁵³

4.1 Helenizácia evanjelia podľa Adolfa von Harnacka

Pre pochopenie miery helenizácie kresťanstva je potrebné určiť, aké je kresťanstvo v jeho pôvodnom „nezmiešanom“ stave. Harnack to vyjadruje pôsobivo: „pôvodné kresťanstvo bolo Ježiš Kristus. *On sám* je kresťanstvo, lebo dojem z jeho *osoby* presvedčil učeníkov o skutočnosti odpustenia hriechov, o druhom narodení a dal im odvahu viesť nový život. Preto nemôžeme definovať učenie Ježišovo, lebo vyzerá ako nadsvetový život, ktorý sa musí *cítiť* v Ježišovej osobe.“⁵⁴ Harnack vidí veľký zlom v dejinách kresťanstva v Aténach a v Alexandrii.

⁵³ *Interpreter's Dictionary of the Bible*, Nashville : Abingdon, 1988, s. 400.

⁵⁴ Harnack 1894, zv. I., s. 71.

ťanstva a prvý odklon od tohto osobného naviazania na osobu Ježiša Krista už v prechode od Krista k prvej generácii veriacich (vrátane Pavla). Ďalší prechod nastal, keď kresťanstvo prešlo od prvých židovských kresťanov ku kresťanom z pohanstva. Tu pod vplyvom gréckeho myslenia vznikla rano-katolícka cirkev.

Prvky, ktoré Harnack menuje ako helenistickú súčasť kresťanstva, sú (1) dualistická opozícia božského a pozemského, (2) abstraktná predstava o Bohu, (3) nepoznatelnosť Boha, (4) nedôvera k zmyslovej skúsenosti, (5) nedôvera v schopnosti človeka myslieť a rozumieť, (6) požiadavka emancipácie zo zmyslovosti prostredníctvom askézy a (7) potreba autority – vieru vo vyššie zjavenie.

Harnack dokonca aj použitie Starej zmluvy pripisuje vplyvu helenizmu na kresťanstvo. „Helenizácia používala SZ ako fixovanú formu náboženstva v sekulárnom prostredí. Toto použitie v žiadnom prípade nie je vplyvom žido-kresťanstva, lebo pôsobilo príliš neskoro.“⁵⁵

Začiatky helenizácie kresťanskej teológie Harnack vidí vo vplyve dvoch filozofických prúdov: stoicizmu a platonizmu. Tieto dve filozofie a línie myslenia sa v 2. storočí považovali za jeden prúd, ale dajú sa rozlíšiť. Stoicizmus viedol k náboženskému mysleniu a cíteniu napr. u Marca Aurelia (prirodzené náboženstvo). Platonizmus v podstate dával do kontrastu ducha a hmotu, Boha a svet. Výsledkom bola neschopnosť uspokojiť sa s realitou kozmu, snaha rozlúštiť záhadu univerza smerom späť a smerom do budúcnosti a po tretie uznanie tohto procesu za základnú úlohu teoretickej filozofie a po štvrté presvedčenie, že smerovanie sveta potrebuje asistenciu. Tu boli položené podmienky pre myšlienku zjavenia a vykúpenia a nepokojné hľadanie síl o pomoc.⁵⁶ Na západe bol vplyv špekulatívnej filozofie a populárnej filozofie menší, ale bol to len rozdiel v stupni.

Helenizáciu môžeme podľa Harnacka vidieť aj v tom, že cirkevné dejiny dogmy od prvého do polovice piateho storočia korešpondujú so štádiami starovekého náboženstva v tom istom období: (1) Apologeti Ireneus, Tertulián a Hippolytus majú svoju paralelu v Senecovi a Marcovi Aureliovi. (2) Alexandrijci v Plutarchovi, Epictetovi... (3) Methodius a kappadóčania v Plotinovi a Porfyriovi, (4) Dionýzios Areopagitský v Iamblichovi a Proclovi.⁵⁷ Cirkevná dogmatika, ktorá sa rozvinula v tom istom období ako novoplatonizmus (2.–5. st.), „môže vyzeráť ako mladšia sestra novoplatonizmu, ktorá bola vypestovaná staršou sestrou, ale ktorá proti staršej

⁵⁵ Harnack 1894, zv. I, 293.

⁵⁶ Harnack 1894, zv. I, 125.

⁵⁷ Harnack 1894, zv. I, 126.

bojovala a nakoniec ju porazila“. Novoplatonisti sami opisovali cirkevných teológov ako záškodníkov, ktorí použili grécku filozofiu, ale pomiešali ju s cudzími bájkami.⁵⁸

Ďalším z dôkazových materiálov pre helenizáciu kresťanstva je pre Harnacka učenie o preexistencii. Helenizáciu môžeme podľa neho pozorovať aj v zámene židovskej teórie o preexistencii, ktorá závisí na Božej vševládúcosti a všemohúcnosti za platónsku ideu preexistencie, ktorá je nezávislá na idej Boha a vyplýva z kontrastu medzi duchom a hmotou. Rozdiel bol tu v neviditeľnej a viditeľnej forme. Táto platónska preexistencia (1) znamenala vyššiu prirodzenosť, (2) nemala vzťah k Bohu, (3) zjavenie v tele považovala za čosi neadekvátne, (4) vyplývali z nej špekulácie o fantasmie, prijatí ľudskej prirodzenosti, transmutácii, zmiešaní dvoch prirodzeností atď.⁵⁹ Grécka filozofia mala vplyv nielen na kresťanské myslenie, ale aj na inštitúcie cirkvi. Stoici a cynici ovplyvnili vnik kresťanského kňazstva a episkopátu. Starí nositelia Ducha - apoštolovia, proroci a učители sa zmenili na triedu profesionálnych moralistov, kazateľov. Títo mali predobraz v stoickom *múdrost mužovi* a v cynickom *misionárovi*.⁶⁰

Helenizácia pokračovala smerom od slobody a nezávislosti v náboženstve smerom k obmedzeniu bezprostrednosti náboženských pocitov a myšlienok. Katolicizmus zachránil kresťanstvo od najextrémnejšej helenizácie, ale zároveň pripustil väčšiu sekularizáciu. Pripustil genézu cirkvi, ktorá už nebola spoločenstvom viery, nádeje a disciplíny, ale politickým štátom, v ktorom Evanjelium bolo len jednou z viacerých vecí.⁶¹

Napriek týmto tvrdeniam Harnack nesúhlasí s názorom, že kresťanstvo bolo úplne helenizované. Hovorí: „Kresťanstvo nebolo v žiadnom prípade plne helenizované v katolicizme. Ak potrebujeme na to dôkaz, máme ho v útokoch Porfyria a Juliana proti cirkvi.“ (Harnack 1894 zv. III., s. 121) Tvrdí, že jeho výrok „dogma vo svojom pôvode a rozvoji je dielom gréckeho ducha na pôde Evanjelia“⁶² nesmie byť interpretovaný bez dôrazu na slová *na pôde Evanjelia*.

„Tieto slová sú rozhodujúce. Hlúpa myšlienka identifikovania dogmy s gréckou filozofiou nikdy nevstúpila do mojej mysle, naopak, osobitost' cirkevnej dogmy, sa mi zdalo, že leží v samotnom fakte, že na jednej strane

⁵⁸ Harnack 1894, zv. I, s. 359.

⁵⁹ Harnack 1894, zv. I, s. 318, 319.

⁶⁰ Harnack 1894, zv. I, s. 128.

⁶¹ Harnack 1894, zv. II., s. 1, 2, 4.

⁶² Harnack definuje gréckeho ducha ako *priradovanie metafyzického významu historickému faktu* (napr. Ježišovmu životu).

vyjadrovala kresťanský monoteizmus a centrálny význam osoby Kristovej. Na druhej strane zahrňovala do svojej náboženskej viery a historického poznania s ňou spojeného filozofický systém. Teda vytvorila z nej filozofický systém.⁶³

4.2 Helenizácia evanjelia podľa Jaroslava Pelikana

Pelikan má na otázku helenizácie podstatne iný názor, ako Harnack: „V modernej dobe sa veľmi rozšírila myšlienka, že dogma je helenizáciou kresťanstva. Ak túto tézu vezmeme tak, ako je podaná, je to veľmi simplicistické a nekvalifikované pomenovanie procesu, ktorým vznikla moderná kresťanská doktrína (dogma).“⁶⁴ Ďalej pokračuje: „Je to nesprávne pochopenie (*distortion*), keď sa dogma formovaná katolíckou tradíciou definuje ako práca gréckeho ducha na pôde evanjelia. V skutočnosti o dogme môžeme hovoriť ako dehelenizácii teológie, ktorá jej predchádzala a dá sa povedať, že cirkev svojou dogmou postavila proti cudzej metafyzike múr. Pretože v rozvoji trinitárnej aj kristologickej dogmy helenizáciu nájdeme v špekuláciách a herézach, proti ktorým sa dogma vyznaní a dogma koncilov nasmerovala.“⁶⁵

Pelikan ukazuje, že cirkev si uvedomovala nebezpečenstvo deformujúceho vplyvu helenistického filozofického myslenia na svoje učenie a dokonca ani v prípade Klementa Alexandrijského nesúhlasí, že by jeho systém bol plne helenizovaný. Cituje k tomu Henryho Chadwicka, ktorý vyjadril paradox: „Klement je helenizovaný až do jadra jeho bytosti, ale úplne bez zvyšku odovzdaný cirkvi.“⁶⁶ Otvorený boj proti helenistickému mysleniu sa prejavil v útoku Hippolyta proti adopcianizmu („Opustili sväté Písmo a odovzdali sa štúdiu Euklida a Aristotela.“) a Nestorius v 5. storočí obvinil svojich oponentov, že sú zavádzaní gréckou mentalitou.⁶⁷

Napriek tomu je pravda, že vo svojom jazyku a niekedy vo svojich ideách ortodoxná kresťanská dogma (učenie) nesie známky boja o pochopenie a prekonanie pohanského myslenia. Takže to, čo kresťanstvo zdedilo v dogme cirkvi, zahrňovalo viac ako len trochu gréckej filozofie. Bolo to isteže víťazstvo, ale také víťazstvo, za ktoré teológovia boli ochotní zaplatiť dosť vysokú cenu. Tento fakt ilustruje na prípade apologistov, ktorí „vlo-

⁶³ Harnack 1894, zv. I, s. 22.

⁶⁴ Pelikan, zv. I, s. 45.

⁶⁵ Pelikan, zv. I, s. 55.

⁶⁶ Pelikan, zv. I, s. 55.

⁶⁷ Pelikan, zv. I, s. 45.

žili evanjelium do ideových foriem a myšlienok svojich čias a zmiešali ich s nimi.“⁶⁸

Vplyv gréckej filozofie je obzvlášť dobre pozorovateľný na Klementovi a Origenovi: „Klement Alexandrijský nielen nazýval kresťanstvo filozofiou a prehováral filozofov, aby prijali Krista a tak doplnili svoj filozofický názor, ale hlavne prejavil vplyv stredného platonizmu tým, že opísal človeka ako dvojité bytosť, ako kentaura z klasického mýtu – skladajúceho sa z tela a duše. Podľa Klementa celoživotnou úlohou kresťanského filozofického gnostika je kultivovať, pestovať oslobodenie duše z reťazi tela. U Klementa nachádzame okrem toho aj prispôsobenie k platónskemu učeniu o preexistencii duše. Podobne aj Origenes ukazuje svoju závislosť na filozofii vo svojom učení o preexistencii ľudskej duše.“⁶⁹

Na Západe Tertulian môže ilustrovať pokračujúci a neodvratný vplyv filozofických myšlienok na kresťanské učenie. Tertulian neskrýva svoj odpor voči filozofii, no napriek tomu je na nej závislý. Vo svojom diele *O duši* vyjadruje svoj úmysel oslobodiť názory kresťanov spoločne s filozofmi od filozofických argumentov a na druhej strane oddeliť argumenty, ktoré používajú obe strany, od názorov tých istých filozofov. No kým Tertulian ubránil biblické učenie o duši proti filozofom, odvolal sa nielen na stoikov, ale dokonca aj na Aristotela a na iných filozofov pred-sokratovských a z čias Augustových.⁷⁰

Trvalý vplyv gréckej filozofie na kresťanskú teológiu asi najlepšie dokazujú dve kresťanské doktríny: učenie o nesmrteľnosti duše a učenie o absolútnosti Božej. Učenie o tom, že Boh nemôže trpieť (*impassibilitas*), znamenalo, že Boh sa nemení a nepozná utrpenia, ktoré sú charakteristické pre ľudské city. Kresťanskí teológovia použili toto učenie o Božskej *impassibilitas* ako axiómu bez toho, že by preň hľadali podporu v Písme.⁷¹ Všetci kresťanskí teológovia, či už s filozofickými alebo nefilozofickými sklonmi, sa zhodli v tom, že kresťanské chápanie vzťahu medzi Stvoriteľom a stvorením vyžaduje predstavu úplne statického Boha.

Vzťah medzi helenizáciou a kresťanskou teológiou je preto podľa Pelikana zložitý. Dokonca aj učenia prevzaté podľa neho z helenizmu (nesmrteľnosť duše) nedokazujú, že ide o jednosmernú helenizáciu kresťanského učenia: „Názory na nesmrteľnosť duše a vzkriesenie ukazujú, že tu nejde

⁶⁸ Pelikan, zv. I, s. 47.

⁶⁹ Pelikan, zv. I, s. 49.

⁷⁰ Pelikan, zv. I, s. 50.

⁷¹ Pelikan, zv. I, s. 51, 52.

o jednoduchú helenizáciu evanjelia, pretože práve proti nej sa polemizuje, ale ani nejde o víťazstvo nad gréckym myslením, ako sa to mohlo zdať.⁷² Kresťanský helenizmus predstavuje hlavne intelektuálny podtext (*substratum*) vývoja dogmy a ako taký ho nikdy nemôžeme ignorovať.⁷³ Teológovia na Východe rozlišovali medzi *obsahom* gréckej filozofie a jej *logickými nástrojmi*. A hoci odmietli to prvé, tvrdili, že presnosť uvažovania vyžaduje použitie nástrojov, ktoré vyvinula filozofia: „Kresťanskí filozofi na Východe bránili svoje pozície používaním sylogizmu, ktorý (podľa nich) nie je ani v protiklade s cirkevnou dogmou ani nie je cudzí filozofii, ale je to jediný nástroj pravdy a jediný spôsob nájdenia toho, čo hľadáme.“⁷⁴

Môžeme teda povedať, že Pelikan vidí kresťanskú tradíciu komplexnejšie a hoci pripúšťa vplyv gréckej filozofie v myšlienkových postupoch pri definovaní kresťanského učenia a dokonca prevzatie niektorých článkov učenia, pre neho sa stret medzi helenizmom a kresťanským myslením končí víťazstvom kresťanstva.

5. KONIEC DEJÍN DOGIEM

Harnackov a Pelikanov pohľad na ukončenie dejín dogmiem úzko súvisí s ich definíciou dogmy a predovšetkým s ich vymedzením predmetu skúmania

5.1 Ukončenie dejín dogmiem podľa Adolfa von Harnacka

Podľa Harnacka majú dejiny dogmiem tri vyústenia: tridentský katolicizmus, racionalistický antitrinitarizmus a protestantská Reformácia. Harnack uvádza dva dôvody, prečo považuje katolicizmus 16. storočia, ale hlavne ako sa definoval na Tridentskom koncile, za ukončenie dogmatického vývoja v kresťanstve. Prvým dôvodom je *spolitizovanie* dogmy a druhým *pápežská samovláda*. K prvému uvádza: „V Tridente predsedala viac sila ako záujem o čisté učenie... bol to záujem transformovať dogmu na dogmatickú politiku a pripustiť vo všetkých sporných bodoch pravdepodobné názory (*probabilizmus*). Tým sa rozhodnutia snemu stávajú ľahostajnými.“⁷⁵ K druhému dôvodu hovorí: „Viera, ktorá bola v katolicizme vždy považovaná za čosi predbežné, sa scvrkáva na podriadenosť aparátu. Niet pochybností, že celý tento proces bol jednou z ciest pochovania starej dogmy... Komplet-

⁷² Pelikan, zv. I, s. 48.

⁷³ Pelikan, zv. II, s. 6.

⁷⁴ Pelikan, zv. II, s. 245.

⁷⁵ Harnack 1894, zv. VII, s. 38, 39.

né víťazstvo pápežstva sa prejavilo v dogme o Márii a Vatikánskych dekretoch..., tak ako sa cirkev stala slúžkou pápeža, aj dogma sa stala predmetom jeho suverénnej vlády.“⁷⁶

Jedným z troch ukončení bolo aj antitrinitárne a sociniánske kresťanstvo, ktoré sa jednoducho so starou dogmou rozišlo a odhodilo ju,⁷⁷ ale najzaujímavejším Harnackovým tvrdením o ukončení dejín dogmiem je téza, že Reformácia znamená ukončenie dejín dogmiem. Jeho tvrdenie „história dogmy končí Lutherom“⁷⁸ pochopíme najlepšie, keď vyjdeme z jeho charakteristiky Reformácie:

„Lutherovo kresťanstvo je niečo iné ako súhrn tradičných doktrín. Kresťanstvo nie je biblická teológia ani to nie je učenie koncilov, ale je to duch, ktorého Otec Ježiša Krista prebúda v srdciach skrze Evanjelium. Všetky *autority*, ktoré podporujú dogmu, sú zrušené. Ako sa potom môže udržať dogma ako neomylná? Ale čím je dogma bez neomylnosti? U Luthera sa prezentuje len viera, aký podiel tu môže mať filozofia? Ale čím je dogma a dogmatické kresťanstvo bez filozofie?“⁷⁹

Harnack venuje takmer 100 strán svojich *Dejín dogmiem* dokazovaniu, že Luther opustil dogmatické kresťanstvo, a že prvky, ktoré zachoval, nepatria k podstate jeho učenia. U Luthera to podľa neho dokazujú tri veci: (1) Luther *vždy* vychádzal z vnútra smerom k okolnostiam, z viery k inštitúcii, (2) až do r. 1521 mu bola polemika proti cirkvi vnútená jeho protivníkmi. (3) Jeho negatívna kritika nebola namierená proti samotným učeniám, ale proti takým učeniám, ktoré mali zlý vplyv na prax. Zvnútornenie náboženstva u Luthera je vidieť pri jeho pojednaní o sviatosti pokánia: (1) Nahradil vonkajší proces kajania sa vnútorným postojom úprimného pokánia (*confesio*). (2) *contritio* bolo hlboké cítenie hriechu vyvolané vierou a nenávisťou k hriechu, ale toto *contritio* a *attritio* je u Luthera vyvolané Bohom a nie ako to mali scholastici, kde bolo vyvolané zákonom.

Ďalším veľmi dôležitým bodom dôkazu ukončenia dogmatického kresťanstva je pre Harnacka to, že Luther často jasne naznačil, že jeho použitie teologickej terminológie je len ústupok oponentom kvôli jej tradičnému používaniu a známosti. Mal napr. výhrady k slovu *homoúziós* a povedal: „Musíme odpustiť otcom, že ho používali, ale ak moja duša nenávidí slo-

⁷⁶ Harnack 1894, zv. VII, s. 5, 8, 22.

⁷⁷ Harnack 1894, zv. VII, s. 23.

⁷⁸ Harnack však ponúka aj opatrnejšiu odpoveď, keď hovorí: „Ukončila Reformácia dogmu? Bezpečnejšie je odpovedať negatívne, ale Reformácia vyvrátila základy starej dogmy, čo vidieť vo vývoji po Reformácii smerom k racionalizmu. (Harnack 1894, zv. VII., s. 26)

⁷⁹ Harnack 1894, zv. VII., s. 268.

vo homoúzios a dávam prednosť ho nepoužívať, nebudem preto heretikom. Pretože kto ma prinúti používať ho, ak dodržiavam veci, ktoré boli definované koncilom prostredníctvom Písma. Hoci ariáni mali nesprávne názory vzhľadom na vieru, mali veľkú pravdu v tom, že požadovali, aby žiadne profánne a nové slovo nebolo pripustené do pravidla viery.⁸⁰

Ďalej Luther veľmi vážne protestoval proti výsledkom teologickej práce už od čias apologistov a ešte vo väčšej miere sa vzdaloval od starej dogmy a rozlišoval medzi slovami *pre seba* a *pre nás*. Staré definície Boha, Krista, jeho vôle, Božích atribútov, prirodzeností Kristových, histórie Kristovej sú položené nabok s poznámkou, že tým je Boh alebo Kristus *pre seba*... Podľa Harnacka v tomto *pre seba* a *pre nás* nachádza nová teológia najjasnejšie vyjadrenie. Teológia nie je analýzou alebo opisom Boha a jeho božských skutkov z hľadiska rozumu, ktorý by mal vzhľadom na Boha nezávislú pozíciu, ale je to vyznanie viery, svojej vlastnej skúsenosti, tj. vyznanie zjavenia. *Toto však ukončuje starú teológiu s jej metafyzikou a smelou vynaliezavosťou.*⁸¹

Ak však Luther týmto starým učeniam dovoľuje, aby pod pojmami *Boh sám pre seba*, *skrytý Boh*, *skrytá vôľa Božia* naďalej ostali, tieto už nie sú viac doktrínami viery. To, že ich Luther podržal, sa dá pripísať jeho viere, že sa nachádzajú v Písme, v skutočnosti to bolo jeho nedostatočné domyslenie problémov celkovým a systematickým spôsobom.

Toto všetko má znamenať, že dogmatické kresťanstvo je v Reformácii nahradené novým – evanjelickým (evanjeliovým). Tým, že formálne autority – dogmy – boli zamietnuté, tým aj sama dogma, tj. neporušiteľný systém alebo nedotknuteľný systém učenia ustanovený Svätým Duchom bol tiež zrušený. Je tu odstránené intelektuálne oddeľovanie obsahu viery, ktorým sa tento obsah delil na metafyziku, prirodzenú teológiu, zjavené učenie, sviatosťné učenie a etiku. *História dogmy, ktorá sa začala v časoch apologistov a apoštolských otcov, sa skončila.*⁸²

Luther sa vrátil zo stredoveku do starej cirkvi tak, že znovu zredukoval obrovský materiál, ktorý formoval systém kresťanskej viery, na kristológiu. Odlišoval sa od tejto cirkvi tým, že sformoval vieru v Krista nielen ako podmienku spasenia, ale objektívne aj subjektívne ako jediný účinný faktor v nej.

⁸⁰ Harnack 1894, zv. VII., s. 225.

⁸¹ Harnack 1894, zv. VII., s. 226.

⁸² Harnack 1894, zv. VII., s. 228.

⁸³ V štyridsiatych rokoch 20. storočia.

5.2 Ukončenie dejín dogiem podľa Jaroslava Pelikana

Pelikan *ukončenie vývoja dogmy nepozná* a pokračuje so svojimi dejinami učenia až do najnovšej doby. Na začiatku piateho dielu *The Christian Tradition* hovorí:

„Od začiatku⁸³ som vedel, kde chcem začať svoje rozprávanie v prvom zväzku..., ale oveľa menej som si bol istý, kde chcem ukončiť piaty zväzok zaoberajúci sa modernou dobou. Amsterdamské zhromaždenie Svetovej rady cirkví r. 1948 bol možný *terminus ad quem* ako aj vyhlásenie nanebovzatia Panny Márie pápežom Piom XII. r. 1950. No v čase, keď som bol pripravený publikovať prvý diel, ktorý vyšiel r. 1971, konania Druhého Vatikánskeho koncilu znamenali, že svoje dejiny učenia v modernej dobe musím ukončiť touto udalosťou.“⁸⁴

Pokiaľ ide o ukončenie dejín dogiem v Reformácii, Pelikan na adresu Adolfa Harnacka konštatuje: „Je to hrubý anachronizmus z týchto a podobných výrokov uzavrieť,⁸⁵ že v Lutherovej Reformácii bolo staré dogmatické kresťanstvo zrušené, alebo že história dogmy končí Reformáciou. Naopak, bolo by presnejšie povedať, že v Lutherovej Reformácii je ďalší stupeň rozvoja starého dogmatického kresťanstva. Napr. Anselmovo učenie o vykúpení prostredníctvom satisfakcie, utrpenia a smrti Kristovej predstavovalo starší vývoj, ktorý pokračoval v Reformácii. To, čo stredoveký vývoj učenia o vykúpení vyžadoval, nebolo zrušenie dogmatického kresťanstva Nikaie a Chalcedónu, ale „hlbšie preskúmanie toho, ako dobrodenia vykúpenia sa aplikujú na nás“. A hoci učenie o ospravedlnení bolo všetko len nie bežné v cirkevných otcov, Reformátori sa snažili ukázať, že nielen že vychádza z augustínovskej antropológie, ale aj z dogmy o Trojici.“⁸⁶

Učenie o ospravedlnení dávalo zmysel len v tom prípade, ak bolo považované nielen za rozvoj augustínovskej antropológie, ako sa to Reformátori snažili preukázať, ale aj za rozvoj učenia o Trojici... dôrazné nástojenie na tom, že jediným platným predmetom ospravedlňujúcej viery je osoba Ježiša Krista ako inkarnovaného Syna Božieho, umiestnilo toto učenie do rámca trinitárnej teológie,⁸⁷ o ktorom sa Harnack vyjadril, že „sa nedá myslieť, len povedať.“⁸⁸ V Lutherovom Malom katechizme je učenie o Kristo-

⁸⁴ PELIKAN, zv. V., s. vii.

⁸⁵ Vid' vyššie uvedené Lutherove výroky o tom, čím je Boh a Kristus *pre seba* a *pre nás*.

⁸⁶ Pelikan, zv. IV, s. 156.

⁸⁷ Pelikan, zv. IV, s. 157.

⁸⁸ Harnack 1903, s. 171, 172.

vej osobe východiskom (*apposition of the subject*) a dielo Kristovo predikátom. Kristus *bol čím bol, aby urobil to, čo urobil*.⁸⁹ Na týchto príkladoch Pelikan nepriamo vyvracia Harnackovu predstavu, že Lutherovo kresťanstvo môže existovať bez „starej dogmy“. Naopak, Pelikan dokazuje, že učenie Reformácie je bez trinitárnej a kristologickej dogmy nepredstaviteľné.

Harnack podcenil reformačný dôraz na centralitu Slova Božieho. (Podľa neho Nová Zmluva nemá žiadnu *vnútornú normatívnu autoritu*, ale je len výsledkom historických okolností.⁹⁰ Reformácia naopak nepozná žiadne pôsobenie Ducha bez Slova. Slovo Božie, Písmo, je fundamentálnym prvkom pre učenie Reformácie a pre celú podstatu kresťanského náboženstva. Toto je v zásadnom rozpore s Harnackovým názorom, že obsahom kresťanského náboženstva je samotný vzťah k osobe Ježiša Krista bez sprostredkovania Slovom.

⁸⁹ Pelikan, zv. IV., s. 161.

⁹⁰ Harnack 1894, zv. II., s. 51.